

ΚΩΝ. ΜΗΝΑ

ΤΟ ΓΛΩΣΣΙΚΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΣΤΑΜΑΤΗ Κ. ΚΑΡΑΤΖΑ

Ο Σταμάτης Καρατζάς και στο Εξωτερικό (τη Γερμανία και τη Γαλλία) και στην Ελλάδα κατείχε την έδρα της Νεοελληνικής Φιλολογίας, και βέβαια όχι άδικα ή αντικανονικά, αφού, όπως φαίνεται απο την εργογραφία του, πολλές μελέτες του ασχολούνται με θέματα του επιστημονικού αυτού χώρου. Πιστεύω όμως ότι απο νωρίς «άλλα ζητούσε η ψυχή» του, για άλλα θέματα ενδιαφερόταν περισσότερο: για τη Γλωσσολογία, τη μελέτη της ελληνικής γλώσσας και της πορείας της και, ειδικότερα, για τη μελέτη της καταγωγής και της σύστασης των νεοελληνικών διαλέκτων.

1. Το 1945 έλαβε το διδακτορικό του δίπλωμα απο το Πανεπιστήμιο Αθηνών με τη διατριβή του «Υποκοριστικά του ιδιώματος Κύμης και περιχώρων», που τυπώθηκε πια το 1954. Ο καθηγητής Βασίλειος Φάβης στην εισηγητική του έκθεση επαινεί θερμά τη διατριβή αυτή, που πλουτίζει την ελληνική Γραμματική με τρεις άγνωστες υποκοριστικές καταλήξεις, που προβαίνει σε οξείες παρατηρήσεις και προσκομίζει νέα στοιχεία και πλήθος παραδείγματα από όλες τις περιόδους της ελληνικής γλώσσας.

Η διατριβή εί αι χρήσιμη και για τον πρόσθετο λόγο πως για τα ιδιώματα της Εύβοιας δεν διαθέτουμε δυστυχώς τον ανάλογο αριθμό μελετών.

Αντικειμενικός του σκοπός είναι η μελέτη των υποκοριστικών καταλήξεων -άγι, -ίγι, -ούγι: η προέλευσή τους, η ερμηνεία τους, η γεωγραφική τους έκταση, συγχρόνως όμως ασχολείται και με πολλά άλλα προβλήματα που συνδέονται με το θέμα του.

Οι υποκοριστικές καταλήξεις της Κύμης προέρχονται απο τις μεσαιωνικές καταλήξεις -άδιον, -ίδιον, -ούδιον < αρχ. -άδιον, -ίδιον, -ούδιον, με συνίζηση του ι στον πληθυντικό αριθμό. Από τη συνίζηση προήλθε το δυσπρόφερτο σύμπλεγμα dj, που απο τον 5. μ.Χ. αι. απλοποιήθηκε σε j (γι), π.χ. λινούγια. Διαμορφώθηκαν έτσι οι καταλήξεις -άγια, -ίγια, -ούγια, που επεκτάθηκαν και στον ενικό ως -άγι, -ίγι, -ούγι.

2. Το 1958 έγραψε γαλλικά το βιβλίο του «Η καταγωγή των νεοελληνικών διαλέκτων της νότιας Ιταλίας».

Θα πρέπει να θυμίσω ότι σχετικά με την καταγωγή των ελληνικών διαλέκτων της Κάτω Ιταλίας υπάρχουν δυο θεωρίες: η μια — με θιασώτες κυρίως

Ιταλούς επιστήμονες—, που υποστηρίζει ότι οι διάλεκτοι αυτές έχουν την αρχή τους στη βυζαντινή εποχή, και η άλλη, που υποστηρίχτηκε αρχικά από τον Γ. Χατζιδάκι (1882), σύμφωνα, με την οποία οι διάλεκτοι της Κάτω Ιταλίας α-γονται στη Δωρική των ελληνικών αποικιών της Μεγάλης Ελλάδας. Την άποψη αυτή θα υποστηρίξει αργότερα με πλήθος εργασιών του ο γερμανός ρομα-νιστής G. Rohlfs, οι Ιταλοί όμως επιστήμονες C. Battisti και G. Alessio και, πιο συστηματικά, ο Oronzo Parlangeli θα επιμείνουν στη μεσαιωνική κατα-γωγή των διαλέκτων, την οποία είχε επιβάλει παλαιότερα ο G. Morosi.

Ανάμεσα στους διαμαχομένους εμφα-ίζεται τότε ο Σταμάτης Καρατζάς. Με επιτόπια έρευνα στο Salento συγκεντρώνει υλικό, το επεξεργάζεται και προχωρεί στην έκδοση του βιβλίου του, ενός βιβλίου ιδιαίτερα προσεγμέ-ου και χρήσιμου όχι μόνο για τα βασικά του πορίσματα, αλλά και για το πλήθος των επιμέρους απόψεων, τη μεθοδολογία του και την ορθολογική του επιχειρη-ματολογία.

Στο α' μέρος του βιβλίου του ο Στ. Καρατζάς ασχολείται με τον έλεγχο και την ορθή ερμηνεία των ιστορικών δεδομένων που επικαλείται ο Parlangeli· στο β' μέρος, το καθαυτό γλωσσολογικό, επιμέ-ει κυρίως στη μελέτη των δι-πλών συμφώνων, των πρωτογενών και των δευτερογενών, η οποία στη συ-έ-χεια παρουσιάζεται ιδιαίτερα αποφασιστική για τη λύση του προβλήματος της καταγωγής της διαλέκτου.

Διπλά σύμφωνα υπάρχουν σήμερα, εκτός απο την Κάτω Ιταλία, στα Δω-δεκάνησα, την Κύπρο, την Κύμη, τη Χίο, από τα μέρη αυτά όμως δεν μαρτυ-ρείται μετακίνηση πληθυσμών προς την Κάτω Ιταλία κατά τη βυζαντινή περι-οδο. Μετακίνηση πληθυσμών κατά την περίοδο αυτή αναφέρεται από την Πελο-πόννησο, όπου όμως, όπως άλλωστε και στην άλλη Ελλάδα — εκτός απο τα μέ-ρη που αναφέραμε—, τα διπλά έπαψαν να προφέρονται ήδη από την εποχή της Κοινής. Τα διπλά επομένως της Κατωιταλικής δεν μπορούν να εξηγηθούν πα-ρά μόνο ως συνεχιστές των διπλών της αρχαίας Ελληνικής, που μιλιόταν στη Μεγάλη Ελλάδα.

Την προβυζαντινή καταγωγή των διαλέκτων ενισχύουν και πολλοί λεξι-λογικοί αρχαισμοί, με τους οποίους ο Κ. ασχολείται επίσης συστηματικά και λεπτομερειακά.

Μολονότι πέρασαν κοντά 30 χρόνια απο τότε που γράφτηκε το βι-βλίο του Κ., τα πορίσματά του παραμένουν και σήμερα ακλόνητα. Όσοι θέ-λουν να εκφραστούν κριτικά γι' αυτό, μόνο εγκώμια έχουν να του πουν. Μπορώ να βεβαιώσω προσωπικά την εκτίμηση με την οποία το περιέβαλλαν οι αείμνη-στοι καθηγητές Ν. Ανδριώτης και G. Rohlfs, ο οποίος δικαιολογημένα καμά-ρωνε, γιατί το σημαντικό αυτό βιβλίο στηρίζεται στη θεωρία του, αλλά και — να προσθέσουμε — τη στηρίζει αποτελεσματικά.

3. Στα 1976 κυκλοφόρησε στο Βερολίνο και τη Νέα Υόρκη το βιβλίο του «Οι Τσάκονες», με 470 σελίδες, γραμμένο γαλλικά.

Το έργο αυτό θα απαιτήσει ασφαλώς πολύ χρόνο και πολλή απο την αντοχή του συγγραφέα του. Αποτελεί μίαν εξονυχιαστική έρευνα όχι μόνο των γλωσσικών, αλλά και των ιστορικών, των γεωγραφικών και των λαογραφικών σχετικών ζητημάτων. Τίποτα δεν αφήνει ανεξέταστο κι όταν ακόμα πρόκειται για απόψεις που από την αρχή δίνουν την εντύπωση πως αντιστρατεύονται τις επιστημονικές του θέσεις. Παρέχει έτσι, μαζί με τη σοφία του, και μάθημα επιστημονικής δεσπολογίας και επιμέλειας, χρήσιμο ίσως και για ενήλικους, ασφαλώς όμως για τους νέους ερευνητές.

Πολυσυζητημένο ήταν το ζήτημα της προέλευσης του ονόματος των Τσακόνων και της Τσακονιάς της Πελοποννήσου. Άλλοι το ετυμολογούσαν από το Έξω Λάκωνες, άλλοι από το Ελευθερολάκωνες, άλλοι από την αλβανική λ. τζακόνι 'τόπος άγονος', άλλοι από το Τράκωνες. Ο Καρατζάς το ετυμολογεί από τον μεταγενέστερο τύποι διάκων — απ' όπου το νεοελλ. διάκος —, παράλληλο τύπο του διάκονος, από τον οποίο, με εξέλιξη του $\delta + j$ σε $\zeta / τσ$, προέρχεται ο τύπος τζάκων / τσάκονας. Η λέξη επομένως αρχικά ήταν προσηγορικό επαγγελματικό, δεν ήταν εθνικό που δήλωσε τον κάτοικο ενός συγκεκριμένου τόπου. Σήμαινε τον 'υπηρέτη' και κατόπιν τον 'ελαφρά οπλισμένο στρατιώτη', που σαν τον απελάτη μπορούσε να μετακινείται εύκολα, να προστρέχει ή και να εγκαθίσταται στα ακραία σύνορα της βυζαντινής αυτοκρατορίας που κινδύνευαν από τους επιδρομείς. Τα μέρη της εγκατάστασής τους ονομάζονταν 'τζακονία, γι' αυτό και δεν είναι παράξενο πως στον ελληνικό χώρο υπάρχουν πολλά τοπωνύμια, όπως Τσακονία, Τσακόνι, Τσακονοχώρι κ.ά., που δεν αναφέρονται απαραίτητα σε τραχέα εδάφη.

Σώματα τζακόνων και τζακονίες απαντούν πρώτα στη Μ. Ασία. Όταν οι κίνδυνοι μετατοπίστηκαν, τζάκονες εγκαταστάθηκαν στη Μακεδονία και τη Θράκη και αργότερα — γύρω στον 9. αι. — στην Πελοπόννησο για να αντιμετωπίσουν τις επιδρομές των Σλάβων και ιδιαίτερα τα προβλήματα που προέκυψαν από τους Εζερίτες και τους Μηλιγγούς, που είχαν εγκατασταθεί στη Λακωνία.

Η λ. τσάκονας είχε και τη σημασία 'αιρετικός', γιατί αιρετικοί ήταν οι Παυλικιαίοι, που ο Κωνσταντίνος ο Μονομάχος (11. αι.) εκτόπισε από τη Μ. Ασία και εγκατέστησε στη Μακεδονία και τη Θράκη ως 'ελαφρά οπλισμένους στρατιώτες' και γιατί αιρετικοί ήταν ακόμα εκεί οι τους οποίους, κατά την παράδοση, ο Αλέξιος Κομνηνός (τέλος 11. - αρχές 12. αι.) έδιωξε από το Άγιο Όρος και εγκατέστησε στην Πελοπόννησο. Αργά πιά, τον 14. αι., όταν η Βυζαντινή Αυτοκρατορία θα έχει τη συναίσθηση ότι είναι αμιγώς ελληνική, θα αρχίσει — από τους λογίους, καθώς φαίνεται — η ταύτιση των Τσακόνων με

τους Λάκωνες και της Τσακονιάς με τη Λακωνία, η οποία (Λακωνία) — ως σημειωθεί — είναι άγνωστη ως όνομα στη μεσαιωνική εποχή.

Εκεί λοιπόν, στη ΝΑ Πελοπόννησο, είχαν ιδρυθεί πολλές τζακονίες, οι οποίες αργότερα δηλώθηκαν με το περιληπτικό όνομα *Τζακονία*, που αποτελούσε διοικητικόν όρο ως τις αρχές του 18. αι. Η διάλεκτος της περιοχής με τα έντονα χαρακτηριστικά φαινόμενα ονομάσθηκε *Τσακονική* και αποδόθηκε στους Λάκωνες, με τη διάλεκτο των οποίων έχει ασφαλώς άμεση σχέση, χωρίς όμως τα ονόματα των φορέων τους (*Λάκωνες* και *Τσάκονες*) να έχουν καμιάν ετυμολογική σχέση.

4. Πολύ μεγάλο και πολύ χρήσιμο επίτευγμα του Κ. αποτελεί η μετάφραση στα ελληνικά του βιβλίου του André Mirambel «Η νεοελληνική γλώσσα. Περιγραφή και ανάλυση» με 402 σελίδες 8ου μεγάλου σχήματος, έκδοση του Ινστιτούτου Νεοελληνικών Σπουδών (Ιδρύματος Μαν. Τριανταφυλλίδη), Θεσσαλονίκη 1978.

Το βιβλίο είναι ιδιαίτερα σημαντικό, επειδή με αυτό για πρώτη φορά η νέα ελληνική γλώσσα μελετιέται συγχρονικά σε όλα της τα επίπεδα, περιγράφεται εξωτερικά αλλά προπαντός αναλύεται εσωτερικά σε συστήματα και σε στοιχεία με τον καθορισμένο λειτουργικό ρόλο του το καθένα. Ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη οφείλεται στον μεταφραστή, γιατί πέρα από τη μετάφραση ενός τόσο πολύμοχθου έργου απέδωσε στη Νεοελληνική γλώσσα όρους της νεότερης γλωσσολογίας άγνωστους ως τότε στη γλώσσα μας.

Πβ. και νεκρολογία του για τον Amdré Mirambel στα *Ελληνικά* 23 (1970) 440-442.

5. Θα πρέπει να υπολογίσουμε εδώ και τα δυο βιβλία με τις πα επιστημικές του παραδόσεις:

α) «Παραδόσεις ιστορίας της νεοελληνικής γλώσσας από την Κοινή ως σήμερα», Θεσσαλονίκη 1975.

β) «Παραδόσεις γραμματικής της νέας Ελληνικής. Μέρος Α' (Εισαγωγή-Φωνητική)», Θεσσαλονίκη 1975.

Στις σελίδες που ακολουθούν θα παρουσιάσουμε—σύντομα κατ'ανάγκη—τις μικρότερες μελέτες του Κ., οι οποίες, αντίστοιχα περίπου και προς τα βιβλία του, μπορούν να διακριθούν σε ενότητες, ανάλογα με το αν αναφέρονται:

- I. Γενικά, στη Διαλεκτολογία, τη διαλεκτολογία της Εύβοιας και, ειδικότερα, στο γλωσσικό ιδίωμα της Κύμης, της Σκύρου, της παλιάς Αθήνας.
- II. Στην κατωιταλική ελληνική διάλεκτο.
- III. Στην τσακονική διάλεκτο.
- IV. Στη μελέτη τοπωνυμίων.
- V. Στην ιστορία νεοελληνικών λέξεων και καταλήξεων.
- VI. Στη νεοελληνική γλώσσα γενικά.
- VII. Στο Δημοτικισμό.

Η παρουσίαση των μελετών με βάση το χρόνο που γράφτηκαν / δημοσιεύτηκαν θα μας επέτρεπε να παρακολουθήσουμε την πορεία των ερευνητικών ενδιαφερόντων του Κ., προτιμήσαμε όμως να τα παρουσιάσουμε κατά κλάδους και για να μην αποχωρισθούν μεταξύ τους συγγενείς θεματολογικά μελέτες και γιατί στην «Αντίχαρη», τον τιμητικό του τόμο, μπορεί κανείς να δει την εργογραφία του χρονολογικά συνταγμένη*.

I

Καλός, όπως φαίνεται, μαθητής του Ευβοέα καθηγητή Βασ. Φάβη, ο Κ. θα ασχοληθεί από την αρχή με τη διαλεκτολογία της Εύβοιας και ειδικότερα με το γλωσσικό ιδίωμα της ιδιαίτερης πατρίδας του, της Κύμης:

1) «Αρχαιοπινή και άλλα τινά τοπωνύμια εν μέση και νοτίω Ευβοία» *Αθηνά* 50 (1940) 237-249. Καταγράφει τοπωνύμια, ανάμεσα στα οποία τα *Αργία* (ενν. γη), *Αγριλλαία*, το *(Α)νμπορειό* (< εμπορείον), το *Αυλωνερό*, το *Δρογγαριό*, ο *Ληνόπυργος* (< Ελλη όπυργος), οι *Ομαλίες*, η *Χηλή*, που βρίσκονται στην αλβαλόφωνη περιοχή και που μαρτυρούν πως η περιοχή αυτή δε είχε ερημωθεί πριν από την εκεί εγκατάσταση των Αλβανών.

2) «Renouvellement de la valeur expressive de quelques suffixes vieilliss en grec moderne» *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris* 44 (1947 - 1948) 82-89. Το θέμα του ταυτίζεται με το θέμα της διδακτορικής του διατριβής. Ασχολείται και εδώ με τις υποκοριστικές καταλήξεις -άγι, -ίγι, -ούγι της Κύμης, οι οποίες, κατά τον Κ., δεν προέρχονται, όπως ήδη αναφέρθηκε, από τις καταλήξεις -άκι, -ίκι, -ούκι, αλλά από τις -άδι(ον), -ίδι(ον), -ούδι(ον).

3) «Etymologies néo-helléniques» *Neophilologus* 33 (1949) 239-241. Ετυμολογεί τις λέξεις της Κύμης: α) βλαρός 'μαλακός, τρυφερός' από το αρχ. βλαδαρός. β) παγιουρός 'σκληρός' από το θέμα παγ- (του πήγνυμι). γ) προβατσουλιά 'οσμή προβάτου' όχι από τη λ. προβατύλλιον, υποκοριστικό του πρόβατον, όπως προτείνει ο Φ. Κουκουλές (*Αθηνά* 51, 1941-1946, 120 - 124), αλλά από τη λ. προβατολιά, που έχει β' συνθετικό το ρ. τιλάω > τιλώ > τσιλώ. Πβ. όμως το σκυριανό και κουμιώτικο (κρεβάτι) κρεβατιούλα > κρεβατσούλα, στο οποίο αναφέρεται ο ίδιος ο Κ. στο *Αρχαίον Ευβοϊκών Μελετών* 19(1974)17.

1. Στην εκεί εργογραφία του Καρατζά υπάρχουν δυστυχώς λάθη. Σημειώνω αυτά που παρατήρησα: στο 12: αντί 34 γρ. 44, στο 19 αντί (1955) 1-31 γρ. (1956) 83-111, στο 25 αντί 3-11 γρ. 630-638, στο 32 αντί 3-36 γρ. 5-38, στο 34 αντί 3-18 γρ. 10-25, στο 37 αντί 3-32 γρ. 5-32, στο 39 αντί Σ.Κ. Καψ. γρ. Σ.Γ. Καψ., στο 41 αντί (1978) γρ. (1979), στο 42 δεν αναφέρονται οι σελίδες.

Στη διαλεκτολογία γενικά της Εύβοιας και των Βορείων Σποράδων α' αφέρονται τα επόμενα δυο άρθρα του:

1) «Συμβολή εις την Ευβοϊκήν Διαλεκτολογία» *Αφιέρωμα εις Κωνσταντίνον Ἀμαντον*, Αθήναι 1940, 253-286 και 2) «Οδηγίες για την έρευνα των διαλέκτων, της τοπωνυμίας και ανθρωπωνυμίας της Εύβοιας και των Βορείων Σποράδων» *Αρχεῖον Ευβοϊκῶν Μελετῶν* 8 (1961) 5-38.

Στο α' άρθρο μας πληροφορεί σε ποιο τμήμα της Εύβοιας μιλιέται βόρειο ιδίωμα, σε ποιο νότιο, σε ποιο η αλβανική γλώσσα, και εκθέτει τους γεωγραφικούς, ιστορικούς και πολιτικούς λόγους που συνετέλεσαν στη διαφοροποίηση των ιδιωμάτων. Αναφέρεται εκτενέστερα στο ιδίωμα της Κύμης, με τα διπλά σύμφωνα και την ασυναρresία, το οποίο ομοιάζει βέβαια με το ιδίωμα της παλιάς Αθήνας, δε' οφείλεται όμως σε μετανάστευση Αθηναίων στη' Κύμη, αλλά στο ότι σε παλαιότερη εποχή η μέση και νότια Εύβοια (Κύμη-Κάρυστος) και η Αττική αποτελούσαν ενιαία γλωσσική περιοχή. Ιδιαίτερον λόγο κάνει για τη συρίζουσα συνθηματική γλώσσα που χρησιμοποιείται στα Αντιά, που, επειδή δεν παρουσιάζει τσιτακισμό, παρουσιάζει όμως βόρεια χαρακτηριστικά, πρέπει κατά τον Κ. να οφείλεται στους 2.000 περίπου αποίκους τους οποίους το 1469 μετέφερε στην Εύβοια ο βενετός ναύαρχος Ν. Κα' αλης (Canale).

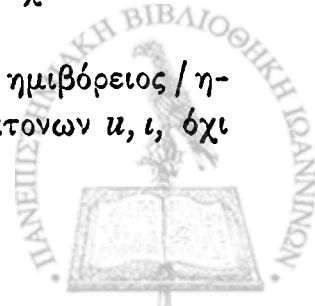
Στο β' άρθρο παρέχει ξα' ά αρκετές βασικές πληροφορίες για τη γλωσσική κατάσταση της Εύβοιας και των Βορείων Σποράδων και στη συνέχεια δίνει πολλές και εκτετα'εις οδηγίες για τη συλλογή και την καταγραφή του διαλεκτικού λεξιλογικού υλικού, των τοπωνυμίων και των ανθρωπωνυμίων (της περιοχής).

Στην ιστορία και τα βασικά γνωρίσματα του ιδιώματος της Σκύρου και ειδικότερα στις ομοιότητες των ιδιωμάτων Σκύρου και Κύμης α' αφέρονται τα δυο επόμενα άρθρα του:

1) «Για τη γλωσσική ιστορία της Σκύρου. (Τα κοινά στοιχεία των ιδιωμάτων Σκύρου και Κύμης)» *Αρχεῖον Ευβοϊκῶν Μελετῶν* 19 (1974) 5-32.

Με το ιδίωμα της Σκύρου ο Κ. πρέπει να έχει καταπιαστεί αρκετό χρονικό διάστημα, αφού όπως λέει (σ. 20) ετοίμαζε για δημοσίευση το λεξικό του ιδιώματος. Στο άρθρο αυτό συγκεντρώνει τα κοινά στοιχεία των ιδιωμάτων Κύμης και Σκύρου, που είναι: 1) ω > ου, 2) η προφορά των υ και οι ως (ι)ου, 3) ο τσιτακισμός των κ, γ, τ + ε, ι, 4) ο ενεργητικός αόριστος σε -κα, 5) ο παθητικός αόριστος σε -θηνα (<-θην + -α) Κύμ., -θ'να Σκύρος, 6) λέξεις κοινές όπως το *σήκανον* (Σκύρ.) - *σάκανον* (Κύμ.), με το οποίο ασχολείται διεξοδικά.

Σε επίδραση του ιδιώματος της Κύμης οφείλεται επίσης ο ημιβόρειος / ημινότιος χαρακτήρας του σκυριανού ιδιώματος: συγκοπή των άτονων υ, ι, όχι

όμως και στένωση των ο,ε. Η ομοιότητα των ιδιωμάτων οφείλεται σε γεωγραφικούς και ιστορικούς λόγους.

2) Στο ιδίωμα της Σκύρου επα έρχεται με έ.α από τα τελευταία δημοσιεύματά του: «De nouveaux sur l'histoire du parler moderne de Skyros» στα *Mélanges E. Delebecque*, Aix en Provence, 1982.

Η συγγένεια του ιδιώματος της Κύμης οδήγησε τον Κ. και στη μελέτη του ιδιώματος της παλιάς Αθήνας για το οποίο, όπως μαθαί ουμε (Α.τίχαρη, σ. 12), διατηρούσε επίσης χωριστό αρχείο. Στο ιδίωμα της παλιάς Αθήνας α αφέρονται τα επόμενα άρθρα του:

1) «Παλαιοαθη αικά γλωσσικά» *Byzantinisch - Neugriechische Jahrbücher*, (B-N-J) 17 (1943) 125-134.

Ο λόγος γίνεται για την αρχαίας καταγωγής υποκοριστική και ανδρωνυμική κατάλ.-ίχη και για την παραγωγική επιθέτων και ανδρωνυμικών κατάλ.-έσσα (π.χ. κοντέσσα, Φτωχέσσα, Λογοθετέσσα), παράγωγη της κατάλ.-ίσα.

2) «La dissimilation du r dans le dialecte du vieil Athènes et la valeur du temoignages de Kavassilas et Zygomalas (16e siècle)» *Istituto Lombardo di Scienze et Lettere* 85 (1952) 1-9 (α άτυπο).

Στο άρθρο αυτό ο Κ. πραγματεύεται την αποβολή του τ στις λέξεις σολή (= στολή), πίση (= πίστη) κ.ά. της παλιάς Αθήνας. Την εξηγεί με ανομοιωτική αποβολή του τ που συντελέστηκε, όταν οι λέξεις συμπροφέρονταν με το άρθρο της αιτιατικής (την στολή, την πίστη). Τη γώμη αυτήν ε. ισχύουν περιπτώσεις παλαιοαθηναϊκών επίσης λέξεων όπως ασούσατος (< ασύστατος).

Στο άρθρο του «Le «Centre d' Etude d' Asie Mineure et l' intérêt que présente l'étude des dialectes néo-grecs d'Asie-Mineure)» *Orbis* 3(1954) 498-508 παρουσιάζει το έργο που επιτελεί το Κέντρο Μικρασιατικών Μελετών όσον αφορά ιδιαίτερα τη συγκέντρωση και τη μελέτη του διαλεκτικού πλούτου του μικρασιατικού Ελληνισμού.

Προβαί.ει σε ευφυείς παρατηρήσεις που αφορούν τις διαλέκτους καθεαυτές αλλά και — από την άποψη της γενικής γλωσσολογίας — την επαφή τους με την Τουρκική, που προκάλεσε επιδράσεις στη φωνητική, τη μορφολογία και τη σύνταξή τους, πέρα από τα αρκετά λεξιλογικά τους δάνεια.

II

Στην Κατωιταλική Ελληνική, εκτός από το φημισμένο βιβλίο που παρουσιάσαμε ήδη, αναφέρεται και η βιβλιοκρισία που ο Κ. έγραψε για το βιβλίο του Oronzo Parlangeli, στα *Ελληνικά* 14 (1955) 213-218. Παρουσιάζει με

σεβασμό το βιβλίο, αλλά και εκθέτει τις αντιρρήσεις του σχετικά με την καταγωγή της ελληνικής διαλέκτου της Κάτω Ιταλίας επισημαίνοντας ιδιαίτερα ότι δεν είναι μεθοδολογικά ορθό να χαρακτηρίζουμε νέα μιαν διάλεκτο, επειδή τα νεωτερικά της στοιχεία είναι περισσότερα από τα αρχαϊκά.

Στην ίδια ενότητα ανήκουν και οι βιβλιοκρισίες του για βιβλία του G. Rohlfs· βλ. «Αντίχαρη», σ. 12, αριθμ. 48, 55.

Βλ. και V 4 για την ετυμολογία της λ. *σάκανον*.

III

Εκτός από το ογκώδες βιβλίο του για τους Τσακόνες, στο ίδιο θέμα εμπιπτουν οι δυο βιβλιοκρισίες του για το σχετικό βιβλίο του Χαράλ. Συμεωνίδη, από τις οποίες η μια δημοσιεύτηκε στα *Ελληνικά* 26 (1973) 370-6 και η άλλη στη *B. Z.* 68 (1975) 402-4.

Βλ. και ενότητα IV 3, για το τοπωνύμιο *Τσακόνι* της Ν. Εύβοιας.

Στον κύκλο της «Διαλεκτολογίας» εντάσσεται φυσικά και η βιβλιοκρισία του (*Ελληνικά* 12, 1953, 408-411) για το βιβλίο του Sever Pop «La dialectologie». Παρουσιάζει το βιβλίο του Pop και το συστήνει στους Έλληνες διαλεκτολόγους ως πρώτο και απαραίτητο βοήθημα, δικαιολογημένα όμως ψέγει τον Pop, που βλέπει Βλάχους και Βουλγάρους και εκεί που δεν υπάρχουν, π.χ. στην Τσακονιά. Το βιβλίο του δίνει την αφορμή να τονίσει πόσο απαραίτητη είναι η σύνταξη του γλωσσικού άτλαντα της νέας Ελληνικής.

IV

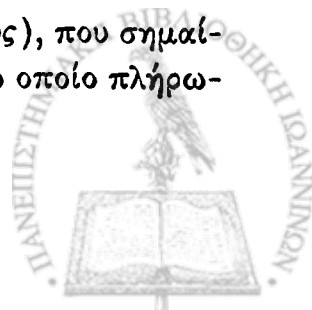
Τοπωνυμολογικού περιεχομένου είναι τα επόμενα δημοσιεύματα του Κ.:

1) «Etymologies Byzantines» *Byzantion* 21 (1951) 55-62.

Ασχολείται με την ετυμολογία του τοπωνυμίου *Καμνικαρέα* της Αθήνας. Ασπάζεται την ετυμολογία του από το *καμνικάρης* 'ο εισπράκτορας του καπνικού φόρου' που πρότειναν ο Ιω. Σακελλίων και ο Γ. Χατζιδάκις και εξηγεί τους άλλους τύπους του τοπωνυμίου: *Καμνικαρέα*, *Καμικαρέα*, *Καμκαρέα*, *Καμουκαρέα*, *Καμουχαρέα* (με τροπή *πν > μν*, όπως και στα *ξυπνάω > ξυμνάω*, *πνέω > μνέω*, και *μν > μ*, όπως και στα *πρύμη*, *γκρεμός*).

2) «Δημοσάρι. Ευβοϊκό τοπωνύμιο βυζαντινής καταγωγής» *Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών* 8 (1961) 115-121.

Το παράγει από τη βυζαντινή λ. *δημοσιάριος* (ενν. *πάροικος*), που σημαίνει τον ενοικιαστή κτημάτων του Κράτους (του Δημοσίου), στο οποίο πλήρωσε φόρους.

3) «Το τοπωνύμιο του Δύστου Τσακόνι και οι βυζαντινοί στρατιώτες (Τσάκωνες) στη Ν. Εύβοια», *Αρχείον Ευβοϊκών Μελετών* 18 (1972) 37-44.

Το τοπωνύμιο Τσακόνι υποδηλώνει ότι στην περιοχή αυτή υπήρχε 'φυλάκιο στρατιωτών τσακόνων, δηλαδή ελαφρά οπλισμένων στρατιωτών / καστροφυλάκων, πολιτοφυλάκων.

Το πιθανότερο είναι ότι, όπως υπήρχαν τόσες άλλες τσακονίες στον ελληνικό χώρο, έτσι θα μπορούσε να υπάρχει και η τσακονιά της νότιας Εύβοιας και επομένως δεν θα πρέπει να υποθέσουμε ότι το τοπωνύμιο το μετέφεραν εδώ άποικοι της Θράκης.

4) «Γύρω από τρία νεοελληνικά τοπωνύμια: Χαβουτσί, Λάκωνες, 'Ελουνη» *Ελληνικά* 26 (1973) 97-107.

Το α' τοπωνύμιο παραβάλλεται προς το τοπωνύμιο Χαμούτσα της Λακωνίας και σχετίζεται με τη λ. χαμούτσα 'χαμηλός τόπος', παράγωγη του επιρρήματος χάμου (πβ. Χαμουτζήδες 'οι νότιοι 'Ελληνες'). Η τροπή μ>β αποδίδεται σε επίδραση της τουρκικής λ. χαβουτσί 'καρότο'.

Το τοπωνύμιο Λάκωνες της Κέρκυρας δεν οφείλεται σε Λάκωες της Πελοποννήσου, αλλά ανάγεται στη λ. λαγών: λαγγόνοι - στους Λαγγόνους - Λάγγονες - Λάγγονας.

Το τοπωνύμιο 'Ελουνη του Πάρωνα προέρχεται από τη σλαβική λ. *elyńi* 'έλατο'.

V

Στην ομάδα που αφορά την ιστορία νεοελληνικών λέξεων και καταλήξεων ανήκουν τα επόμενα δημοσιεύματα:

1) «Ο σύνθετος υπερθετικός στο έπος του Διγενή Ακρίτα» *Annuaire de l'Institut de Philologie et d'Histoire Orientales et Slaves* 9 (1949) 277-298, *Mélanges H. Gregoire, I*.

Διαπιστώνεται ότι ο υπερθετικός βαθμός των επιθέτων σχηματίζεται με α' συνθετικό προθέσεις (π.χ. κατάκρυος) τις αντωνυμίες όλος (π.χ. ολόχρυσος) και πᾶς (π.χ. πανάθλιος), το επίθετο πολύς (π.χ. πολυεύσπλαχνος). «Πανυπερθετικούς» ονομάζει ο Κ. τύπους όπως παγκάλλιστος, πανευγενέστατος, πανυπερπόθητος. Τόσον οι τύποι αυτοί όσο γενικά και τα σύνθετα με το πᾶς προδίδουν λογιωσύνη και οφείλονται στην εκκλησιαστική γλώσσα (πανάγαθος, πάνσεπτος). Σε πολλά από τα σύνθετα αυτά φαίνεται πως το πᾶς μεταφράζει το όλος που προσιδιάζει στον λαϊκό λόγο.

2) «Sur l'histoire du suffixe de comparatif -τερος (πρεσβύτερος, εξώτερος, νεώτερος)» *Glotta* 32 (1953) 248-261.

Παρατηρεί ότι οι λέξεις αυτές, αν και σχηματισμένες με την κατάλ.-τερος, δεν έχουν σημασία συγκριτικού αλλά θετικού βαθμού ήδη από τη μεταγενέστερη Ελληνική.

Επιμένει ιδιαίτερα στη λ. νεώτερος και τα συνώνυμά της.

3) «Histoire de quelques mots grecs (ανάφλα, σκέπτομαι)» *Glotta* 33 (1954) 119-125.

Η α' λέξη που σημαίνει 'θερμότητα / πυρετός' παράγεται από το αρχαίο ρ. αναφλάω (όχι από το ρ. ανάπτω). Η σημασία του ρ. σκέπτομαι (διαλεκτικά σσέβγομαι) 'βλέπω' είναι ήδη μεσαιωνική.

4) «Ένα δωρικό κατάλοιπο στις ελληνικές και ρομανικές διαλέκτους της Καλαβρίας και Σικελίας, θεωρούμενο αραβικό» *Ελληνικά* 15 (1957) 26-39.

Υποστηρίζεται η παραγωγή της λ. σάκανον από το δωρικό σακός (= σηκός) και την κατάλ. -ανον.

5) «Byzantinogermanica: καράνος - σκαράνικον» *B. Z.* 47 (1954) 320-332.

Κατά τον Κ. η λ. σκαράνικον είναι επίθετο που προέρχεται από το ουσιαστικό *σκαράνος, που έχασε το αρχικό σ εξαιτίας της συμφοροράς του με το άρθρο της αιτιατικής του πληθυντικού (τους σκαράνους > τους καράνους - ονομαστ. ο καράνος 'άνθρωπος ταπεινής καταγωγής, δυστυχισμένος'). Η λ. *σκαράνος / καράνος προέρχεται από το λατιν. *scaranus* < γερμαν. *scara* + λατ. *-anus* και εισήλθε στην Ελληνική μετά τον 10. αιώνα.

VI

Στη Νεοελληνική γενικά αναφέρονται τα εξής άρθρα του Κ.:

1) «Die Entstehung der neugriechischen Literatursprache» *Glotta* 36 (1953) 194-208.

Στο πολύ αξιόλογο αυτό άρθρο ο Κ. εκθέτει τις ιστορικές, πολιτιστικές και κοινωνικές συνθήκες που οδήγησαν στη δημιουργία των γλωσσικών ρευμάτων του αρχαϊσμού, του δημοτικισμού και του Κοραϊσμού. Εκθέτει επίσης τα βασικά φωνητικά και μορφολογικά χαρακτηριστικά που διακρίνουν τη γραφόμενη Δημοτική από τη γραφόμενη Καθαρεύουσα. Δεν πρόκειται για μια σύντομη ιστορία του γλωσσικού ζητήματος, αλλά για μια μάλλον κοινωνιογλωσσολογική του θεώρηση.

Ο καθ. Εμμ. Κριαράς έγραψε πρόσφατα (*Το Βήμα* 15-6-86) πως το σπουδαίο αυτό άρθρο του Κ. θα πρέπει να μεταφραστεί στα Ελληνικά.

2) «Φωνολογικά της νέας Ελληνικής». *Αφιέρωμα στη μνήμη του Μανόλη Τριανταφυλλίδη*. Θεσσαλονίκη 1960, σ. 151-154.

Πρώτα διακρίνει τη Φωνητική από τη Φωνολογία και στη συνέχεια ασχολείται με τη φωνολογική αντίθεση σ / ζ, που είναι ιδιαίτερα χρήσιμη για τη διάκριση του θέματος του ενεργητικού παρατατικού από το θέμα του ενεργητικού αορίστου, π.χ. νόμιζα - νόμισα, θα / να νομίζω - θα / να νομίσω.

3) «Γλώσσα-Εθνική γλώσσα» *Δωδωναίον φως* 11, Γιάλλια 1966, σ. 10-25. Ομιλία στους δασκάλους του νομού Ιωννίνων, τους «αγαπητούς συναδέλφους της Λαϊκής Παιδείας», όπως τους προσφωνεί.

Ασχολείται πρώτα με το τι είναι η γλώσσα και πως εξελίσσεται και τονίζει κατόπιν ότι η εθνική γλώσσα, η γλώσσα δηλαδή που μιλάει το Έθνος και και που θα το βοηθήσει να προκόψει, είναι η Δημοτική.

Στον ίδιο θεματικό κύκλο θα πρέπει να εντάξουμε και δυο βιβλιοκρισίες:

1) Στα *Ελληνικά* 14 (1955) 218-222 για του Emile Missir, *Dictionnaire français - roméique* (1954), που του επαινεί τα ορθά σημεία, του καταλογίζει όμως το ότι στα ερμηνεύματα υπάρχουν αρχαϊζόντες ή διαλεκτικοί τύποι λέξεων.

2) Στο *Kratylos* 1 (1956) 179-181 για του G. Soyter, *Grammatik und Lesebuch der neugriechischen Volks- und Schriftsprache* (1955), με σοβαρές παρατηρήσεις και δικαιολογημένη αυστηρότητα.

VII

Τα άρθρα που συναποτελούν την ενότητα αυτή αναφέρονται γενικά στο Δημοτικισμό, την εσωτερική του ιστορία και τους πρωταγωνιστές του.

1) «Documents inédits concernant le Demoticisme» *B-N-J.* 19 (1949) 9-21.

Δημοσιεύονται τέσσερις επιστολές του Δημ. Βερναρδάκη προς τον Αργύρη Εφταλιώτη, από τις οποίες φαίνεται ότι ο Β. συμπαθούσε τη Δημοτική και έβρισκε καλό το λογοτεχνικό έργο του Εφταλιώτη.

2) «Documents inédits concernant le Démoticisme» *Mélanges offerts à Octave et Melpo Merlier* 1 (1956) 83-111.

Με εισαγωγή και εκτενή σχόλια δημοσιεύει οχτώ επιστολές του Κωστή Παλαμά προς τον Ψυχάρη, τον Πάλλη και τον Pernot.

3) «Οχτώ ανέκδοτα γράμματα του Ψυχάρη προς τον Εφταλιώτη» *Νέα Εστία*, τόμ. 55 τεύχ. 644 (1954) 630-638 με εισαγωγή και σχόλια.

4) «Δώδεκα ανέκδοτα γράμματα του Εφταλιώτη προς τον Πάλλη και μερικά ανέκδοτα ποιημάτων του» *Αιολικά Γράμματα* 9 (1979) 277-288, με πρόλογο—όπου ο λόγος και για την άσχημη πια κατάσταση της υγείας του— και σχόλια.

5) «Ο Αγαθόφρων Λακεδαιμόνιος και το παρισινό περιοδικό Μέλισσα» *Πελοποννησιακά* 3 (1959) 241-262.

Ο Αγαθόφρων Λακεδαιμόνιος (ψευδώνυμο του Κ. Νικολόπουλου) είναι οπαδός του Κοραή, του οποίου τις γλωσσικές απόψεις προβάλλει μέσα από το παρισινό περιοδικό *Μέλισσα*, παράλληλο του *Λόγιου Ερμή* της Βιέννης.

Πβ. και το βιβλίο του «Κοραής και Νικολόπουλος», Collection de l' Institut Français d' Athènes, αριθμ. 23, Αθήνα 1949 και το άρθρο του στα *Φίλτρα*, τιμητικόν τόμο Σ. Γ. Καψωμένου (βλ. «Αντίχαρη» σ. 11, αρ. 39).

Αυτή ήταν, σε συντομία, η προσφορά του Σταμάτη Καρατζά ως γλωσσολόγου: Και ποσοτικά και προπαντός ποιοτικά απόλυτα σημαντική και σπουδαία.

Χάσαμε βέβαια τη μορφή του και την ενθουσιαστική του διδασκαλία. Έμεινε όμως το έργο του, που ο Χρόνος δεν θα μπορέσει ασφαλώς να το καταβάλλει. «Αυτό τουλάχιστον θα μείνει».

